

נקמתו של הלובי החברתי

יצחק קליין

ביולי 1985 עמדה ישראל בפני המשבר הכלכלי החריף ביותר בתולדותיה. הסחרור האינפלציוני יצא מכלל שליטה, והצמיחה הכלכלית נבלמה. גירעונות ממשלתיים שנצטברו במשך יותר מעשור יצרו חוב ציבורי שממדיו הגיעו לפי שניים מהתוצר המקומי הגולמי (תמ"ג) השנתי. המדינה כמעט שכילתה את מקורות האשראי הבינלאומי שלה, הנחוצים למימון יבוא חיוני של ציוד מכני וחומרי גלם. כדי להתמודד עם מצב החירום ערכה ממשלת האחדות בהנהגת ראש הממשלה דאז, שמעון פרס, סדרת רפורמות כלכליות רחבות היקף, שנועדו בכינוי "התכנית לייצוב המשק". למרות שהיעד המיידי היה ריסון האינפלציה, היה ברור כי בטווח הארוך, שיקום משק ישראל מחייב את הפסקת המעורבות הממשלתית העמוקה במשק ועריכת רפורמות יסודיות, ברוח השוק החופשי, במבנה המגזר העסקי. תכנית הרפורמה המצליחה זכתה לתמיכה ציבורית רחבה, שכללה שיתוף פעולה הן מצד איגודי העובדים והן מצד המגזר העסקי. הרפורמות נותרו על כנן במשך קרוב לעשור, הודות להסכמה הפוליטית הנרחבת שגיבתה אותן.

ברם, בשנים האחרונות מגמת הרפורמה במשק נמצאת תחת ביקורת מתמשכת מכיוון "הלובי החברתי" ההולך ומתגבש בישראל. קואליציה לא־רשמית זאת,

שבה חוברים יחד אישים מן הליכוד וממפלגת העבודה עם מפלגות חדשות יותר, כגון ש"ס, גשר וכמה מחברי מפלגת ישראל בעלייה, וכן מפלגות קטנות יותר וקבוצות נוספות, מטיפה לשיבה למעורבות ממשלתית מוגברת בכלכלה, להנהגת תכניות חברתיות חדשות ויקרות, להרפיית הרסן הפיסקלי, ולנטישה כללית של המחויבות לרפורמה.

המשותף לגורמים פוליטיים אלה הוא טענתם כי השוק החופשי מפלה לרעה את החלשים והפגיעים בחברה, ושהתוצאה היא החרפת תחושת הניכור והגברת הקיטוב בחברה. הם חוזרים על הרטוריקה של המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות בצרפת, בגרמניה, בשבדיה ובמקומות אחרים וטוענים כי ממשלה רחבת-יד מסוגלת ליצור חברה מלוכדת ומתחשבת יותר ממה שמתאפשר במשק קפיטליסטי "אטום" דוגמת משקי ארצות-הברית ובריטניה. לדעתם, הניצחונות האלקטורליים של המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות באירופה בתקופה האחרונה מבשרים את ניצחונם שלהם בישראל.

אך טיעוניהם הכלכליים והחברתיים של אנשי הלובי החברתי שגויים. מדינות אירופה, מודל החיקוי שלהם, הן דוגמה מרשימה דווקא לכישלונה של מדיניות כגון זו, והן גם מראות כיצד תיכשל אותה מדיניות אם תיושם בישראל. רעיונותיהם הכלכליים הסוציאל-דמוקרטיים נזנחו בקרב הכלכלנים זה מכבר, והמדיניות שהם מציעים רק מחריפה את הבעיות שהם מנסים לפתור: האבטלה, העוני והפגיעה בסולידריות החברתית. למרות זאת, יכולתה של השדולה החברתית להשפיע על המדיניות הכלכלית גדלה מאוד בשנים האחרונות, והיא מערערת את נחישותם של אלו החפצים להשלים את תהליך הרפורמה בשוק הישראלי. אם יימסרו לאנשי השדולה מפתחות משרד האוצר, הם עלולים לגרום לביטול כל אשר הושג מאז 1985 ולהחזיר את ישראל למסלול המוביל אל אי-יציבות משקית, ואולי אפילו אל אסון כלכלי.

ב

כדי להבין את הסכנה הכרוכה בחתירה תחת הישגי הרפורמה, אין לנו אלא לבחון את מצב המשק בתקופה שלפני שנת 1985. במשך שנים אימצו ממשלות ישראל בזו אחר זו מדיניות פיסקלית בלתי אחראית והוציאו הרבה מעבר להכנסותיהן. ההוצאות החלו עולות לאחר מלחמת ששת הימים, תופעה

שצברה תאוצה לאחר מלחמת יום הכיפורים. בשנים 1973–1984 הסתכמו ההוצאות הממשלתיות ב־76 אחוזים מהתמ"ג השנתי בממוצע. על אף שעול הביטחון גדל בתקופה זו, רק שליש מתקציב הממשלה הופנה לצורכי ביטחון. היתרה הוקדשה ברובה למימון מענקים ממשלתיים ולמתן סיוע ליחידים או לפירמות. בתקופה זו הגיע הגירעון התקציבי לשיעור ממוצע אדיר של 18 אחוזים מן התמ"ג – דבר שגרם לנסיקת האינפלציה. באמצע 1985, הגיע שיעור האינפלציה השנתית ל־460 אחוזים.

מלבד תרומתו לזינוק האינפלציה, יצר הגירעון התקציבי גם גירעון מסחרי גדל, שהמדינה נאלצה לכסותו על ידי הלוואות כבדות במטבע חוץ. ב־1985 יבשו כמעט לגמרי מקורות האשראי הבינלאומי של ישראל.¹ אילו נמשכה מגמה כלכלית זו, הייתה הקהילה הפיננסית הבינלאומית עלולה לחסום את קווי האשראי של ישראל, ואז לא היה עוד ביכולתה לשלם עבור יבוא המזון, הדלק, הנשק וחומרי הגלם לתעשייה. התוצאות היו עלולות להיות מרחיקות לכת – והרות אסון.

לרוב הישראלים, האינפלציה הדוהרת של שנות השמונים המוקדמות הייתה התנסות טראומטית דיה בכדי לשכנעם לתמוך בתכנית רפורמה מרחיקת לכת. תכנית הייצוב של 1985 הייתה צעד ראשון בלבד, אם כי הדחוף ביותר, בסדרת צעדים ברוח כלכלת שוק. הממשלה ביטלה סובסידיות במגוון רחב של ענפים. הגירעון השנתי צנח אל מתחת לרמה של 5 אחוזים מהתמ"ג, והתקציב, אשר הגיע קודם לכן לכדי שני שלישים מהתמ"ג השנתי, הצטמצם בהדרגה עד לשיעורו הנוכחי, 47 אחוזים. כך גם ירד הצורך בנטילת הלוואות, האינפלציה ירדה לרמה חד־ספרתית, והדבר עודד חסכונות פרטיים והשקעות פרטיות אשר החלו למלא תפקיד חשוב במשק הישראלי. יזמים פרטיים הקימו תעשיות חדשות בתחום המחשבים ובענפי ההיי־טק. בד בבד עם האצת ההפרטה בשנות התשעים, עבר תחום סחר החוץ ליברליזציה. מאז 1995 הועבר רוב ענף הבנקאות, שהולאם ב־1983, לידיים פרטיות. ב־1997 הוסר הפיקוח על מטבע חוץ, ומאז ניתן להמיר את המטבע הלאומי ללא הגבלה.

שיקום המשק שהחל ברפורמות של 1985 הוא שהוביל להצלחות הכלכליות של המחצית הראשונה של שנות התשעים, שבהן הגיע המשק הישראלי להישגים מרשימים ויוצאי דופן. בשנים 1990–1996 גדל שיעור ההשקעות במהירות, והמשק צמח כמעט ב־50 אחוזים. נוצרו 600,000 מקומות עבודה חדשים (גידול של יותר מ־40 אחוזים) – יותר מאשר במשק האיטלקי או הצרפתי, שלהם אוכלוסייה וכוח עבודה גדולים כמעט פי עשרה מאלו שבישראל.² עובדה זו סייעה לקליטת

גל העלייה האדיר שזרם ממדינות חבר העמים אשר הוסיף כרבע מיליון עובדים חדשים לכוח העבודה בישראל. על הצלחה זו תעיד העובדה ששיעורי האבטלה בקרב עולים חדשים בעלי ותק של חמש שנים ומעלה בארץ – ואלה הם הרוב היום – אינם שונים משיעורי האבטלה בקרב ישראלים ותיקים. בתקופה זו עלתה ההכנסה לנפש בישראל בכמעט 30 אחוזים, על אף התוספת הגדולה של העולים לאוכלוסיית המדינה.

במשך קרוב לעשור נהנו תכניות הרפורמה מתמיכה רחבה, אפילו בזמנים קשים. התמיכה באחריות הפיסקלית הייתה כה חזקה, עד שבשנת 1988 דחה שר האוצר דאז, משה נסים, את המלצת בנק ישראל לבצע פיחות בשקל בעיצומו של מיתון, מפני שחשש מפני ההשלכות הפוליטיות שיהיו ליצירת רושם של חוסר נחישות במלחמה באינפלציה.³ בשל התמיכה הציבורית הרחבה ברפורמה הכלכלית ובהפרטה, נכללו הנושאים האלה במצעי הבחירות של שתי המפלגות הגדולות בבחירות 1988 ו-1992.

אך מעבר לדבקותה של הקהילה הפוליטית בישראל במדיניות כלכלית נתונה, חשוב לציין כי בשנים שלאחר 1985 היא תמכה, כמעט פה אחד, ברעיון הרפורמה – רעיון לפיו עתידה הכלכלי של האומה, ואף הישרדותה לטווח ארוך, תלויים בהפיכת משק הנתון לפיקוח ריכוזי ועתיר הוצאות ממשלתיות, למשק שבו שולטים כוחות השוק והחופש הכלכלי, שבו הממשלה מתאמצת לפעול במסגרת התקציב, ושגשוג ורווחה נוצרים בעקבות צמיחה כלכלית. השחיקה בקונצנזוס זה, שאנו עדים לה בשנים האחרונות, מעמידה בספק את בפרויקט הרפורמה כולו ואת עתידה הכלכלי של האומה.

ג

האיום העיקרי על הרפורמה הכלכלית בא מצד קואליציה פוליטית מתהווה שבה חברות כמה מפלגות פופוליסטיות – גשר, ש"ס וישראל בעלייה – וכן שדולה חברתית שקמה לתחייה בכוחות מחודשים בתוך הליכוד ומפלגת העבודה. על אף ההבדלים המהותיים ביניהם בתחום התיאוריה וברטוריקה, מאוחדים הגורמים הפוליטיים הללו הן ביחסם הספקני לרפורמת השוק והן במצע פוליטי הקורא להגדלת ההוצאה הציבורית על תכניות חברתיות חדשות ולמעורבות ממשלתית רבה יותר במשק – למעשה, לנטישת המחויבות לרפורמה

שהייתה ההישג העיקרי של 1985, ולהחזרת המדינה אל מרכז המדיניות הכלכלית.

את מהלך השינוי מובילות שתי מפלגות הרואות עצמן כמייצגות את האינטרסים של שכבות המצוקה בישראל, גשר וש"ס. לשתי מפלגות אלו היו יחד חמישה-עשר מושבים בכנסת ה-14. שתי המפלגות דוגלות בהגדלת ההוצאה הממשלתית לשם סיוע לשכבות המצוקה, במיוחד בעיירות הפיתוח, ובהנהגת פיקוח ממשלתי הדוק יותר על שכר ותעסוקה. תנועת גשר, אשר הייתה חברה בקואליציה הממשלתית בשנים 1996–1997, ניצלה את השפעתה לקידום חקיקה חברתית ופעמיים כפתה על הממשלה ויתורים בענייני תקציב חשובים בתמורה להמשך השתתפותה בקואליציה. ב-1997, המפלגה תמכה בהגדלת שכר המינימום בשיעור של 13 אחוזים. לקראת סיום הדיונים על תקציב 1998, פרשה גשר מן הקואליציה, על אף שהממשלה כבר הקריבה את יעדי הגירעון שקבעה כדי למלא את דרישות הסיעה.⁴

מכל המפלגות ה"חברתיות", ש"ס היא בעלת ההשפעה הרבה ביותר, ולטווח ארוך, אולי גם החשובה ביותר. ש"ס שולטת כיום במשרד הפנים ובמשרד העבודה והרווחה, ובעשור האחרון נמצא כוחה במגמה של עלייה מתמדת ומהירה. באמצעות מערכת השייכות, בתי הספר ותכניות הרווחה החברתית שלה הצליחה מפלגה זו לזכות בתמיכתו של פלח הולך וגדל של האוכלוסייה ולהפוך לסיעה השלישית בגודלה בכנסת היוצאת. במקורה נוסדה המפלגה כדי לקדם אינטרסים דתיים, אך בשנים האחרונות היא נאבקה באופן גובר גם למען האינטרסים הכלכליים של תומכיה. כמו גשר, ש"ס רואה את החברה הישראלית כחברה שסועה, המחולקת לאלה שיש להם ולאלה שאין להם. האחרונים הם בעיקר בני עדות המזרח משכבות המצוקה, הנאלצים להסתפק בשכר נמוך, סובלים משיעורי אבטלה גבוהים וחשופים לפשיעה ולשימוש בסמים. ילדיהם לומדים בבתי ספר נחותים, כך שגם הדור הבא מנווט לתרבות של הכנסה נמוכה, אבטלה ושוליות חברתית. כמו גשר, גם ש"ס שואפת לתקן את המצב על ידי הקצאה ממשלתית מחודשת של המשאבים לטובת תומכיה, באופן שאמור לסייע להם להתגבר על אי-השוויון בהכנסות הקיים בישראל.

שר העבודה והרווחה אלי ישי, ממנהיגי ש"ס, מתאר את ש"ס כמפלגה שעל סדר יומה נושאים חברתיים נוסף על יעדיה הדתיים והעדתיים. ישי ייסד את "המועצה למאבק בעוני", גוף שחברים בו אישים מן התחום הפוליטי והחברתי וכן נציגי איגודי עובדים. מטרתה להביא לידי הרחבתן של תכניות רווחה ממשלתיות. בישיבת הפתיחה רבת-המשתתפים של המועצה תיאר ישי את ישראל

כ"חברה שסועה", המפלה לרעה את מרכיביה החלשים יותר. לדידו של ישי, על המדינה, כ"נציגת הציבור", מוטלת החובה לתמוך בחלשים: "אני מאמין שהחלטה נחושה של המדינה לצמצם את הפערים, תוך הקצאת הכספים הדרושים לכך, יכולה להניב פרי. אם ניתן לכוחות השוק בלבד לקבוע את מסלול חיינו כחברה, נמצא את עצמנו... ללא שוק וללא חברה".⁵ תכניותיה הכלכליות של הממשלה לשנת 1998 כללו קביעת יעדים לאינפלציה ולגירעון הממשלתי; ישי קרא לממשלה לאמץ גם "יעד אבטלה" של 7 אחוזים לשנת 1998, דרישה שאילו נתקבלה הייתה מחייבת ויתור על היעדים האחרים.⁶

אולם, הלובי החברתי החדש אינו מוגבל לסיעות הקטנות. גם בשתי המפלגות הגדולות, הליכוד ומפלגת העבודה, אימצו פוליטיקאים צעירים ושופטים גישה השוללת את הישגי עשור הרפורמות. בכירים בליכוד, כגון שר התיירות משה קצב ושר האוצר מאיר שיטרית, קראו בעבר בעקביות להגדלת ההוצאה הממשלתית. חברי כנסת ממפלגת העבודה, השואבים עידוד מניצחונותיהן של המפלגות הסוציאל-דמוקרטיות באירופה בעת האחרונה, החלו לתמוך במה שהם מגדירים דמוקרטיה בסגנון אירופי, בה קיימת הגנה שיטתית על פלחי האוכלוסייה ה"חלשים יותר" מפני "אכזריותו" של השוק החופשי. נציגם הבולט ביותר הוא חבר הכנסת שלמה בן-עמי, פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב ושגריר ישראל לשעבר בספרד. בן-עמי נבחר לכנסת לראשונה בשנת 1996, כשהיה משובץ בתחתית רשימת מפלגת העבודה, אך במהרה עלתה קרנו, וב-1997 הגיע למקום השלישי בבחירות לראשות המפלגה, כנושא הדגל של הפיכת מפלגת העבודה ל"מפלגה חברתית".⁷ בבחירות המוקדמות לקביעת הרשימה לכנסת, אשר התקיימו בפברואר השנה, זכה בן-עמי במקום הראשון ברשימה.⁸

המסר העיקרי של בן-עמי הוא הרלוונטיות הנמשכת של הסוציאליזם לפתרון בעיות הקיטוב החברתי והתרבותי של ישראל, אשר הוחרפו, לדעתו, בעקבות הרפורמות במשק. לדבריו, השוק החופשי יוצר בהכרח עוני, אבטלה ופערי הכנסה הולכים וגדלים; הוא מהווה פשיטת רגל מוסרית וחברתית כאחד.⁹ הדים מחששותיהם הכבדים של עמיתיו האירופיים מפני האתגר שמציבה החברה התחרותית, נשמעים בטענתו של בן-עמי ש"המשק הגלובלי מביא לפרגמנטציה חברתית... חברה שגוזרת את ערכיה מתוך עקרונות כלכלת השוק – כפי שהחברה הישראלית עושה כיום – היא חברה שגוזרת על עצמה כליה מוסרית". הסוציאל-דמוקרטיה, לעומת זאת, מציגה מדיניות כלכלית מצפונית, שבה ידה הפתוחה של הממשלה היא ביטוי לאחדות החברה הדואגת לחבריה. בן-עמי סבור, כי כדי להשיג יעדים מוסריים אלו יש לאמץ "מדיניות הקטנת פערים" – תכנית אב

למלחמה בעוני באמצעות חקיקה אשר תבטיח לכל אדם עבודה, תספק ביטוח גמלאות לכל ותחזק את האיגודים המקצועיים – וכל זאת כדי "למנוע חדירה של עקרונות השוק למחשבה החברתית".⁹

קו מחשבה כמו זה של בן-עמי אומץ על ידי חוגים פוליטיים ואינטלקטואליים שונים בישראל. עובדיה סופר, איש ליכוד ושגריר ישראל לשעבר בצרפת, מוסיף למסר של בן-עמי אלמנט של אזהרה. הוא כותב:

הניסיון ברוב המדינות המערביות מוכיח, שליברליזציה [כלכלית] מוחלטת והפרטה של נכסים לאומיים גרמו לפגיעה בשכבות החלשות, לאבטלה ולבעיות חברתיות חמורות שהביאו למהפך שלטוני ברוב המדינות האירופיות. כלכלנים והוגי דעות [באירופה וביפן] קוראים לרוויזיה של הקפיטליזם בגרסתו העכשווית. את מקור הרע הם מייחסים לקצב הצמיחה האטי עקב הפגיעה בכוח הקנייה והצריכה... הפערים החברתיים גורמים למתיחויות, לעימותים ולעלייתם של הקיצונים. מפלגתו הגזענית של לה-פן זכתה ב־15 אחוזים מקולות המצביעים בצרפת...¹⁰

זוהי תמציתה של הביקורת הסוציאל־דמוקרטית הרווחת באירופה בת־זמננו באשר לכלכלת השוק. השוק החופשי מביא לאבטלה, כי משקיעי חוץ מסרבים להכיר בפוטנציאל התפוקה הגלום בכוח העבודה המיומן מאוד (והיקר מאוד) של אירופה. שיעור הצמיחה אטי כי הביקוש קטן, ועל כן יש לנקוט מדיניות כלכלית קיינסיאנית, לאמור: יש להגדיל את ההוצאות הציבוריות, להציב מספר גדול יותר של עובדים במקומות עבודה, ואז הם כבר יעוררו את הביקוש, אשר יזרז את הצמיחה. השוק החופשי יוצר פערים חברתיים, הגוררים אי־שקט חברתי ומעניקים קולות נוספים לז'אן מרי לה־פן. סופר ממליץ, כי ישראל "תלמד את הלקחים" מן הניסיון האירופי ותרחיב ותעמיק את רשת הביטחון החברתית לשכבות המקופחות. כמו הפוליטיקאים והפובליציסטים האירופים, שמהם הוא שואב את האבחנות הללו, סופר מתעלם כמעט מכל מה שאומרים כלכלנים על הגורמים לשיעורי האבטלה הגבוהים ולשיעורי הצמיחה הנמוכים של אירופה, ועל התרופות למחלה זו, הוא מעדיף לשנן את הסיסמאות הסוציאל־דמוקרטיות הקלאסיות.

דעות דומות נשמעות בשנים האחרונות מפי כמה תנועות: אחת מהן היא 'הקשת הדמוקרטית המזרחית' (או בקיצור: "הקשת"), הזוכה לחשיפה תקשורתית רבה. תנועה זו רואה בציונות אידיאולוגיה של האליטה האשכנזית השלטת, שהקימה את מדינת ישראל כאמצעי פוליטי לקיום שלטונה ולשימורו. יואב פלד, חוקר מדע המדינה מאוניברסיטת תל אביב ואחד מחברי התנועה, מצהיר כי

כלכלה ליברלית איננה אלא ניסיון מצד האליטה האשכנזית של מפלגת העבודה "לשחרר את הפעילות הכלכלית ממחויבות פוליטית וחברתית וליסד אותה על העיקרון של הרווח הצרוף".¹¹ הוא ממשיך וכותב: "מדיניות של צמצום מסים ושירותים חברתיים מועילה למשלמי המסים ופוגעת במשתמשים ובמנהלים של שירותי הציבור. במילים אחרות: מדובר בהקצאת משאבים מחודשת ממי שאין לו למי שיש לו..."¹². במקום אחר מסכם פלד את אחד המרכיבים של המניע הבסיסי לפעילותה של הקשת:

במשך שלושת רבעי מאה, המפעל הציוני... נשען על שני [מוסדות]: מערכת פוליטית וחברתית-כלכלית של תאגידים הממוקדת בהסתדרות, אשר יעדה היה נטילת משאבים מן החברה היהודית, וכן זרוע ביטחונית צבאית אשר נועדה להפקיע משאבים מן הפלשתינאים. שתי המערכות הועילו בעיקר לאליטה היהודית אשכנזית ציונית...¹³

בהתבטאויות של חברה הרדיקליים יותר של הקשת, אנו מוצאים הדים לניתוח זה, לפיו האליטות הישראליות בנות־זמננו הן האדוניים האשכנזים השולטים במרכזי כוח כלכליים, פוליטיים ותרבותיים, שבאמצעותם הם מנצלים את השכבות המקופחות (בעיקר יהודים מזרחים ופלשתינאים). הציונות היא "ציונות אשכנזית", והקמת מדינת ישראל הייתה "מהפכה אשכנזית". הצעת הנגד של הקשת היא "מהפכה מזרחית" חדשה.¹⁴

הרטוריקה של הקשת בנושאים כלכליים היא סוציאליסטית במובהק. במהלך כנס היסוד של התנועה בתחילת 1997 טען יוסי דהן, אחת הדמויות המרכזיות בה, כי יעילות כלכלית היא "אנטי־תזה למדיניות כלכלית־חברתית צודקת".¹⁵ עוד נציגים בולטים של הקשת חזרו וביטאו אותה אמונה. נטע עמר, חברת מזכירות התנועה, אמרה: "אני לא מאמינה בכלכלת השוק, והנאמנות שלי נתונה לאידיאולוגיה שוויונית...". ואילו שלמה זונה, דובר הקשת, אמר כי אנשי הקשת "עונים על הכמיהה הגדולה בחברה הישראלית לסולידריות חברתית... אני מאמין בסוציאליזם דמוקרטי ולא בכלכלת שוק בלתי מרוסנת".¹⁶

הגם שהקשת איננה־עדיין־מפלגה פוליטית, היא נחושה בדעתה להשפיע על מגמות פוליטיות. ב־1997 וב־1998 היא גייסה תמיכה בכנסת להעברת חוק דיור מרחיק לכת המאפשר למשתכני הדיור הציבורי לרכוש את דירותיהם במחירים נמוכים מאוד. פעילותה של הקשת עוררה חברי כנסת מכמה מפלגות להגיש טיוטה להצעת חוק המחייבת למכור במחירים נמוכים מאוד מאה אלף יחידות דיור ציבורי – מתנה העלולה לעלות למשלם המסים כשני מיליארד דולר.¹⁷

באוקטובר 1998 הועברה הצעת החוק בקריאה שלישית במליאת הכנסת, והחוק נתקבל.¹⁸

הצלחת פעילותה של תנועה כמו הקשת הדמוקרטית המזרחית מצביעה על מגמה הולכת ומתגברת בדיון הציבורי, של קריאת תיגר על עצם הרעיון של השוק החופשי. בחוגים רבים בישראל הפך המושג "תאצ'ריזם" למילת גנאי, שם נרדף לקשיות לב כלפי החלשים, לתאוות-רווח על חשבון הזולת ולקרע בתחושת האחדות החברתית.¹⁹ דוגמה אופיינית לכך היא מאמר גדול שהתפרסם במעריב בסתיו שעבר, וכותרתו "הקרבנות של אשת הברזל". מחברת המאמר, דפנה ורדי, מותחת ביקורת נוקבת על מדיניותה של ראש ממשלת בריטניה לשעבר מרגרט תאצ'ר ועל פזילתו של ראש הממשלה בנימין נתניהו לעבר מדיניותה הכלכלית של בריטניה בשנות השמונים כדגם לחיקוי. ורדי טוענת, כי בריטניה בימי שלטונה של תאצ'ר הייתה מדינה שבה "חמלה ותקווה הן מילים חסרות משמעות לאלפים רבים של אנשים... כל מי שחי בבריטניה בתקופת התאצ'ריזם, יזכור את ההבדלים העצומים שנפערו בין בעלי ההכנסות הגבוהות לבעלי ההכנסות הנמוכות..."²⁰. כדי למנוע כל ספק באשר לעמדתם של העורכים בסוגיה, בחר מעריב לפרסם אותה במוסף של גיליון ערב יום הכיפורים, ולהכתירה בכותרת המאזכרת במפורש את וידוי החוטאים שבתפילת היום, "על חטא שחטאנו: פגיעה בחלשים". לכתבה צורף מאמר פרשנות בשם "לעזאזל החברה, העיקר הנתונים", התקפה חריפה על המדיניות הכלכלית של תאצ'ר ונתניהו – פרי עטו של לא אחר מאשר שלמה בן-עמי.²¹

הצלחתה של השדולה החברתית בהחדרת השקפותיה אינה נובעת, אם כן, רק מהקו המסורתי של ש"ס או מעלייתן של המפלגות הקטנות בזכות חוק הבחירה הישירה, אלא במידה רבה גם משינוי אמיתי בדיון הציבורי. ככל שנמוגים זיכרונות המערבולת הכלכלית של תחילת שנות השמונים, צומח דור חדש של מנהיגים פוליטיים אשר אינם זוכרים את תחושת החירום של אותם ימים, וככל הנראה אף נעדר כל הבנה באשר לחיוניות הרפורמות של 1985 ולתרומתן העצומה לישראל. בעיניהם, ישראל הפכה אדישה, מקוטבת ומוכת-פער, והם מבקשים לתקן זאת על ידי גידול מאסיבי בהוצאות הרווחה – תהייה התוצאות אשר תהיינה. בשלוש השנים האחרונות הם רשמו התקדמות מדאיגה בדרך אל מימוש חזונם.

בשנים האחרונות הפך הלובי החברתי לעצם בגרונה של מגמת הרפורמה הכלכלית, וחסם ביעילות ניסיונות רבים להגביל את ההוצאה הממשלתית. תפקידה בעייתי במיוחד לאור התנאים הכלכליים הקשים עימן נאלצה להתמודד ממשלת הליכוד במנהיגותו של בנימין נתניהו, כשעלתה לשלטון במאי 1996. הממשלה שקדמה לה נקטה מדיניות פיסקלית חסרת אחריות והגדילה את הוצאותיה כדי למתוח ככל האפשר את הצמיחה הכלכלית של ראשית שנות התשעים. כך גדלו מאוד הגירעון התקציבי והגירעון השוטף (ההפרש בין הכנסות המדינה להוצאותיה במטבע חוץ), והגיעו ליותר מ־5 אחוזים מן התוצר המקומי הגולמי ב־1996.²² באותה עת פגעו ההוצאות המיותרות של הממשלה ביעילות של המשק כולו, וגרמו לכך שהצמיחה הגדולה של ראשית שנות התשעים תסתיים במיתון. הצמיחה הכלכלית החלה לקרטע בקיץ 1996, בדיוק במועד עלייתה של הממשלה החדשה לשלטון.

בפני ממשלת נתניהו עמדה משימה לא קלה: דווקא עם התחלת המיתון, נאלצה הממשלה לרסן את הוצאותיה כדי לאזן את התקציב ולנקוט צעדים להגברת יעילותו של המשק. מדיניות נכונה חייבה ויתור על הוצאות בהווה למען צמיחה עתידית, אך הסיכוי לכך נפגע עם הצלחתו המרשימה של הלובי החברתי בבחירות. הקואליציה החדשה נאלצה להישען על מפלגות השדולה החברתית – ש"ס (10 מנדטים), גשר (5 מנדטים) וישראל בעלייה (7 מנדטים). כך אירע, שאפילו לאחר היבחרו של נתניהו, על סמך מצע שקרא לרפורמות כגון הפרטת חברות ממשלתיות והסרת הפיקוח על מגוון של פעילויות כלכליות – העדר הקונצנזוס בממשלה בנושא הרפורמה הכלכלית הערים קשיים רבים על דרך יישומו של אותו מצע.

בנושא ההפרטה, התקדמה הממשלה יותר מקודמותיה. בנושא הסרת הפיקוח, הבטיחה הממשלה מעט וקיימה עוד פחות מכך. אך, האיום הגדול ביותר על עתידה הכלכלי של המדינה נמצא בתחום המדיניות הפיסקלית.²³ זמן קצר לאחר כינונה, אימצה ממשלת נתניהו תכנית רב־שנתית לצמצום הגירעון. יעדיה, אף שהיו מתונים, חייבו צמצום יחסי של ממש בהוצאות, עד כדי 2.3 אחוזים מן התמ"ג, וצמצום של אחוז נוסף ב־1998.²⁴ היעד הפיסקלי של תקציב 1997 היה צמצום ההוצאות בשבעה מיליארד שקלים, אך בסופו של דבר צומצמו ההוצאות

בחמישה מיליארד שקלים בלבד – ונקבע כי כדי לממן את הסכום הנוסף, שני מיליארד שקלים, יוטלו מסים חדשים (למרות הבטחתה של הממשלה שלא להכביד את נטל המס). זו הייתה התפתחות מצערת, במיוחד מאחר שהמשק עמד בתחילתה של שנת מיתון.²⁵ בגזרות החדשות נכללו מסים על מוצרי צריכה בסיסיים, כגון סיגריות ודלק, דבר שפגע במיוחד בשכבות החלשות.

גם בתכנית הכלכלית של הממשלה לשנת 1998 הצליחו כמה מחברי הקואליציה לחבל ביעילות, והתוצאות לשנה זו היו גרועות אף יותר מאשר קודם לכן. באוגוסט 1997 החליטה הממשלה לצמצם 2.3 מיליארד שקלים מתקציב 1998, אך כאשר אושר התקציב בסופו של דבר ב־5 בינואר 1998, נכללו בו יותר ממיליארד שקלים של התחייבויות חדשות חסרות מימון שדרשו מרכיבי הקואליציה השונים, ואלה היו אמורות להתאזן על ידי צמצומים בלתי מוגדרים ומעורפלים בתקציב.²⁶ במילים אחרות: הממשלה נכשלה בהשגת היעדים שהציבה לעצמה, ולא צמצמה את ההוצאה המקומית בהיקף הנדרש הן ב־1997 והן ב־1998; היא הצליחה להישאר בגבולות יעדיה התקציביים המוצהרים ולצמצם את הגירעון התקציבי כמתוכנן רק הודות לתקבולים בלתי צפויים מחוץ לארץ.²⁷ באפריל 1997 אושר התיקון לחוק שכר המינימום, אשר הגדיל את שכר המינימום במשק מ־40 אחוזים ל־45 אחוזים מהשכר הממוצע במשק. תיקון זה זכה לתמיכתם של גשר ושל שר העבודה אלי ישי מש"ס (אשר ביקש בתחילה העלאה גדולה יותר). התיקון היה שלב אחד בסדרה של עליות בשכר המינימום שהתקבלו בזו אחר זו בשנים 1993–1997, המסתכמות בעלייה כוללת של כ־60 אחוזים, במונחים דולריים. כפי שחזו מתנגדי התיקון, הביאה העלייה האחרונה לגל פיטורין רחב היקף בענפי המשק שהשכר בהם נמוך, אשר פגע באופן קשה במיוחד בתושבי עיירות הפיתוח, קהל הבוחרים של הלובי החברתי – והרים תרומה משמעותית לעלייה בשיעור האבטלה ב־1998.

סימן נוסף לכרסום במשמעת הכלכלית היה השביתה הכללית במשק שהכריזה ההסתדרות בדצמבר 1997. בקיץ של אותה שנה החליטה ההסתדרות לקרוא תיגר על תכנית הרפורמה הממשלתית, על אף שלפני בחירות 1996 לא הניפה ההסתדרות דגל זה מול הממשלה הקודמת.²⁸ מאוגוסט 1997 ואילך, התאמצה ההסתדרות לארגן שביתה כללית במשק. ב־3 בדצמבר 1997 ניצלה ההסתדרות נושאים שעלו במסגרת ההצעות לרפורמה בתכניות הפנסיה, להפרטה ולרפורמות בתחומים כלכליים נוספים, והצליחה להוציא 700,000 עובדים מן המגזר הציבורי והפרטי לשביתה.²⁹ תוך ימים ספורים, על אף שהשביתה לא זכתה לאהדת הציבור ולמרות שהשובתים הפרו צו מניעה שהוציא בית המשפט, נכנעה הממשלה

ללחצם והזדרזה להביא את השביתה לסיומה. היא עשתה זאת על ידי ויתורים מפליגים בנושא הפנסיות, על אף שלא קיבלה דבר מהותי בתמורה, שכן ההסתדרות הסכימה רק לשאת ולתת בנושאים אחרים שעמדו על הפרק כשהיא שומרת לעצמה את הזכות לחדש את השביתה אם אלו לא ייפתרו לשביעות רצונה.³⁰ הייתה זו הפעם הראשונה מאז 1985, שההסתדרות (בעצמה שותפה למהלכים הכלכליים עליהם הוחלט אז) התנגדה בהצלחה למרכיב מרכזי בתכנית רפורמה כלכלית של הממשלה. הנושא שבגינו זכתה ההסתדרות בניצחונה וכן האופן שבו עשתה זאת ראויים לציון. מכאן ואילך, כל רפורמה כלכלית עתידית תהיה מופקרת לחסדיה של ההסתדרות.

למרות חוסר האהדה שבו נתקלה השביתה עצמה, זכו העמדות שביטאה ההסתדרות לתמיכה ציבורית גוברת. רבות מסיעות הקואליציה השליכו את יהבן הפוליטי על טיפוח דימוי של קידום "מדיניות חברתית", אותה הן מפרשות כהגדלת הוצאות הממשלה כדי לתמוך במצביעים "שלהן", וכן התנגדות לכל צמצום בתכניות הרווחה. לפני עשור, היה מקובל בישראל להאמין כי רפורמה כלכלית, על אף שהיא מלווה לעתים בתוצאות כואבות, משרתת את האינטרסים ארוכי הטווח של המדינה כולה. היום השתנו העמדות: הרטוריקה של ההסתדרות ודבריה על המאבק בין שכבות האוכלוסייה זוכים לאוזן קשבת. אמנם ההסתדרות לא יצרה לגיטימציה מחודשת זו, אך היא אינה מהססת לנצלה למטרותיה.

ב־1998 נעה המחלוקת על התקציב אל קדמת הבמה הציבורית הודות לביטחוננו העצמי הגדל של הלובי החברתי, שהתפיח גם את דרישותיו. בעיצומה של המחלוקת, כשעמדה הקואליציה על סף פירוק, קרא נתניהו לבחירות כלליות חדשות, שמועדן נקבע למאי 1999. אין דבר הפוגע במשמעת הפיסקלית יותר ממערכת בחירות. בנקודה מסוימת דרשו המפלגות הקטנות בקואליציה הממשלתית תוספת הוצאות של 5.5 מיליארד שקלים תמורת תמיכתן בתקציב. במצוקתו פנה נתניהו אל האופוזיציה, בבקשה שתתמוך בתקציב ללא כל הוצאה נוספת. איום זה פעל, ושכנע את המפלגות הקטנות למתן את דרישותיהן. לבסוף, חמישה שבועות לאחר תחילת שנת התקציב, אושר התקציב לשנת 1999.

את הקושי הגובר של הממשלה ביישום רפורמות כלכליות של ממש אפשר לרוב לייחס למפלגות כגון ש"ס וגשר, ולביטחון הגובר של גופים חוץ-פרלמנטריים כמו הקשת המזרחית וההסתדרות. גורמים אלה מגלים את כוח המשיכה של החזון שמציעים שלמה בן-עמי והשמאל החדש, המהווה את האלטרנטיבה היחידה לרפורמות שוק שעשוי להתקבל על ידי המפלגות הגדולות: המודל הכלכלי

האירופי, הרעיון של "דמוקרטיה סוציאלית", המתיימר לשמור על ליכוד חברתי ומשק דינמי באמצעות מיסוי ותכניות רווחה.

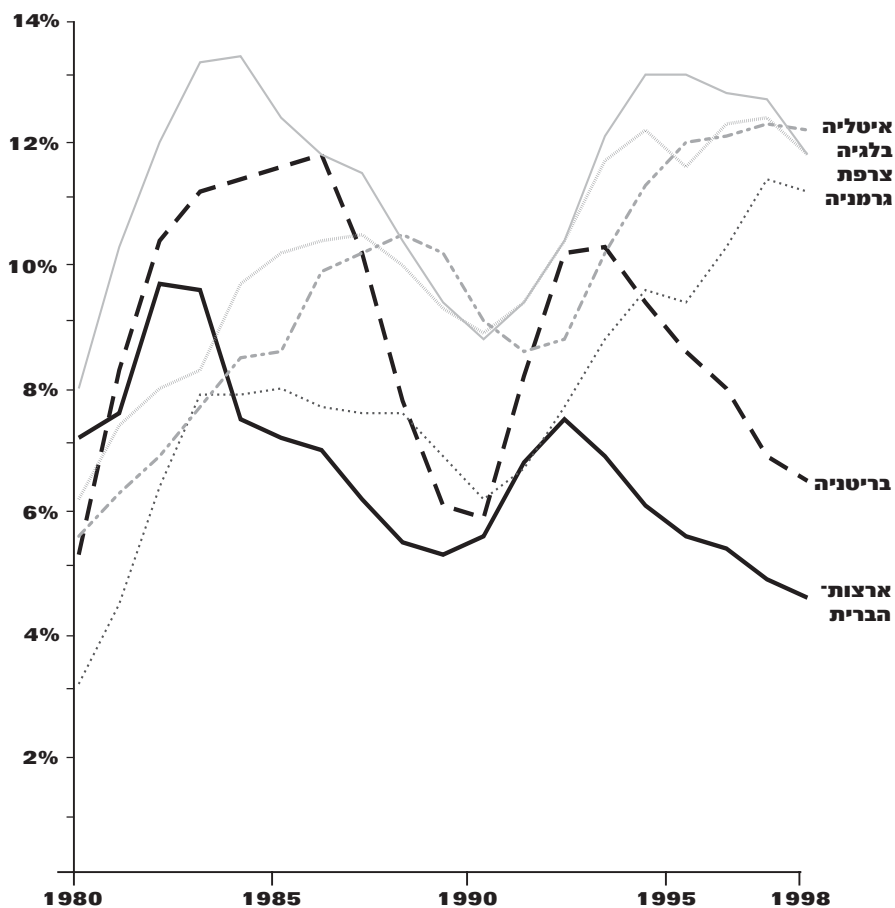
ואמנם, חזון הדמוקרטיה הסוציאלית בסגנון האירופי מעורר הרבה אהדה ממבט ראשון, עד כדי כך שרבים שוכחים להפנות אליה את השאלה החשובה ביותר: האם הוא עובד? כדי להבין את השגוי והמוטעה בחזונו של הסוציאל-דמוקרטים הישראלים, די להעיף מבט מפוכח על המתרחש באירופה – ועל מה שלא התרחש בחלופה העיקרית למודל האירופי: כלכלות השוק של ארצות-הברית ובריטניה.

ה

בעשרים השנים האחרונות זכה העולם לצפות בניסוי חשוב ביותר בתורת הכלכלה המדינית. בעוד המשקים ביבשת אירופה שומרים על נאמנות עקבית פחות או יותר למסורות סוציאל-דמוקרטיות של משקים "משולבים", הוסיפו ארצות-הברית ובריטניה לדבוק במדיניות המבוססת על כוחות השוק, למרות חילופי השלטון.³¹ כעת התוצאות גלויות לעין כל: בין אם הנך עני או עשיר, עדיף לחיות בתנאי כלכלת השוק החופשי.

רוב מדינות אירופה שרויות כיום במשבר מתמיד. שיעורי האבטלה באירופה גבוהים מאוד: בין 11 ל-13 אחוזים בגרמניה, בצרפת ובאיטליה; ואפילו בשבדיה, אשר פעם נחשבה אות ומופת לכלכלה סוציאל-דמוקרטית, אנו מוצאים כיום אבטלה של 8 אחוזים.³² אין זה מקרה שתרשים 1, המציג את מגמות האבטלה במדינות מפותחות שונות, מתחיל משנת 1980 – שנה לאחר משבר הנפט העולמי השני. זוהי נקודת פתיחה טובה לבחינת הסתגלותם של משקים מפותחים שונים למשבר הנפט, יכולתם להתאים את עצמם בטווח הארוך לכלכלה עולמית, ההולכת ונעשית משולבת ותחרותית. שיעורי האבטלה ברוב מדינות אירופה החשובות עלו באטיות, אך בהתמדה; הם טיפסו בעתות מיתון, ועל אף שכמובן ירדו במידת מה בתקופות של התרחבות כלכלית, מעולם לא הצליחו למחוק את הפסדי העבר. רבים מן המובטלים האירופים אינם מועסקים כבר תקופה ארוכה, הם יצאו ממעגל התעסוקה, וסביר להניח שלא ישובו אליו לעולם. ב-1991 מנתה קבוצה זו פחות משליש המובטלים בבריטניה, אך כמעט מחצית המובטלים בצרפת, בגרמניה ובספרד, ושני שלישים מכלל המובטלים באיטליה. יתרה מזו, האחוז

תרשים מס' 1. שיעורי אבטלה בכמה ממדינות המערב 1980–1998

מקור: OECD Economic Outlook 64, December 1998, Annex Table 21, "Unemployment Rates," p. 211.

שלהם מתוך אוכלוסיית המובטלים הכללית נוטה לעלות עם הזמן, גם כאשר מספרם של כלל המובטלים נמצא בעלייה.³³ במדינות אלו שיעור האבטלה בקרב צעירים כפול משיעור האבטלה הלאומי. שיעורי הגידול בתמ"ג לנפש היו סבירים מאז 1985, 1.5–2 אחוזים לשנה בממוצע, אך הנהנים מצמיחה זו הם בעיקר המועסקים. בצרפת, באיטליה, בבלגיה ובמדינות נוספות הולכות וגדלות קבוצות האוכלוסייה המנודות מחיי עבודה ואזרחות נורמליים.

העלייה העקבית באבטלה בעשרים השנים האחרונות הייתה מקור לדאגה לקובעי המדיניות באירופה, ונעשו עליה מחקרים רבים. תוצאות המחקרים מצביעות על הגורמים לאבטלה באירופה: המיסוי הגבוה על כוח העבודה, ובכלל זה תשלומי החובה לביטוח לאומי עבור פנסיות והטבות נוספות, המייקרים את כוח העבודה בעבור המעסיקים; הגבלות מנהליות על העסקה ופיטורין, בין שהוטלו מכוח החוק ובין שנכפו בידי האיגודים המקצועיים, המונעות מן המעבידים ליישם החלטות רציונליות באשר לכוח העבודה; וחקיקת שכר מינימום, התורמת ישירות לאבטלת צעירים, ובעקיפין קובעת רצפה לסולם השכר כולו, אשר מגדילה את עלות העבודה ומצמצמת את התעסוקה. נוסף על כך נמצא, כי דמי האבטלה הנדיבים מעודדים אבטלה ארוכת טווח.³⁴ במילים אחרות: מדיניות הרווחה, אשר נועדה לסייע לעובדים נזקקים או לספק ביטחון לעובדים שנשקפת להם סכנה כי יאבדו את מקום עבודתם, עושה את ההפך הגמור. היא פוגעת בסיכוייהם של עובדים פוטנציאליים למצוא מקום עבודה ונוטשת רבים מהם במדבר הצחיח של אבטלה לטווח ארוך. ככל שגבוהים הסכומים המוקדשים לפנסיה, לדמי אבטלה ולסובסידיות שתפקידן להגן על מקומות העבודה בענפים כושלים, נותר פחות כסף לדברים החשובים באמת, כגון הכשרה תעסוקתית והסבה מקצועית – השקעה בפיתוח מיומנויות בקרב המובטלים – שהיא המפתח לצמצום האבטלה והעוני.

ההבדל בין המצב ביבשת אירופה לבין ארצות-הברית ובריטניה ברור וחד. ב-1979, שנת עלייתה לשלטון של מרגרט תאצ'ר, שיעור האבטלה של בריטניה היה דומה לזה שבמדינות אירופה האחרות,³⁵ אך בעיני הבריטים היה זה שיעור גבוה וחסר תקדים (תאצ'ר ומפלגתה פנו אל הבוחר בסיסמה "[מפלגת] העבודה אינה עובדת"). תאצ'ר הביאה לסיומן את שלושים וחמש שנות העוצמה של האיגודים המקצועיים, והחלה לייעל את המשק ואת שוק העבודה. התוצאה לטווח הקצר של תיקון זה הייתה עלייה באבטלה שנמשכה עד אמצע שנות השמונים (עם קפיצה משמעותית נוספת בתחילת שנות התשעים). מאז ירד שיעור האבטלה בבריטניה במידה ניכרת, ועד 1998 היה 6.5 אחוזים לערך,

בהשוואה ל-11.2 אחוזים בגרמניה, 11.8 אחוזים בצרפת ו-12.2 אחוזים באיטליה.³⁶

התמונה ברורה עוד יותר בארצות-הברית, שם המשק היה מלכתחילה פחות כפוף לפיקוח ממשלתי מזה של בריטניה. ארצות-הברית לא הייתה חסינה מפני הזעזוע של משבר הנפט השני ב-1979, שבעטיו גדלו עלויות הייצור, ואשר גרם למיתון בעולם המערבי כולו – מצב שעלה לעובדים רבים במשרותיהם. שיעור האבטלה בארצות-הברית, אשר כבר ב-1980 היה גבוה יחסית למשק האירופי, הגיע לשיא של 9.7 אחוזים ב-1982. שנות השמונים וראשית שנות התשעים אופיינו בתהליכים של צמצום, התייעלות וארגון מחדש: מאות חברות אמריקניות פיטרו מיליונים מעובדי הצווארון הלבן והכחול. אך באותה תקופה המשק גם יצר מיליוני משרות חדשות – רבות יותר מאלה שבוטלו. השוק, ובמיוחד שוק העבודה, פעל בדיוק כפי שחזות התיאוריות הכלכליות: המשק כולו התייעל והתפוקה גדלה, המשאבים ששחררו חברות מסוימות נתפסו בידי חברות אחרות, ותיקות וחדשות, והתוצאה הייתה גידול בייצור של שירותים ומוצרים. בארצות-הברית, הודות לתהליכים אלו, מי שמעוניין לעבוד, קרוב לוודאי שימצא עבודה בתוך זמן סביר.³⁷ עובד אמריקני יכול להיות סמוך ובטוח, יותר מעמיתו האירופי, כי מובטחים לו הביטחון והכבוד העצמי שכל עבודה מקנה לבעליה.

ברם, שיעור האבטלה אינו אמת המידה היחידה להערכת הצלחתו ושגשוגו של משק; קריטריון נוסף הוא מצבו הפיננסי של הממשל. כיום אנו מגלים כיצד מצבן הכספי של הדמוקרטיות הסוציאליות באירופה נפגע יותר ויותר מן המחויבויות הכרוכות בתכניות הרווחה. אוכלוסייתה של אירופה מזדקנת, ועלויות הבריאות והפנסיה עולות בהתמדה כך שהן מאיימות לרושש את הקופה הציבורית. מאז 1980 גדלה ההוצאה הממשלתית של רוב מדינות אירופה במידה ניכרת, ובריטניה היא יוצאת מן הכלל בולטת. כיום ממשלות אירופיות מוציאות בממוצע 50-60 אחוזים ויותר מן התמ"ג, כפי שמוצג בתרשים 2 – מצב דומה מאוד לזה ששרר בישראל לפני 1985.³⁸ (בבריטניה, לעומת זאת, הוצאות הממשלה היו פחות מ-40 אחוזים ב-1998, ובארצות-הברית הגיע שיעור ההוצאה הממשלתית ב-1998 ל-30.9 אחוזים מן התמ"ג.³⁹) אפילו סכומים אדירים אלו אינם מספיקים למימון מחויבויות הרווחה של המדינות האירופיות, והן נאלצות לגייס הלוואות לשם כך. אין פלא שהחוב הציבורי בדמוקרטיות הסוציאליות האירופיות נע בין שני שלישים מן התל"ג במדינות מסוימות ל-100 אחוזים ולמעלה מזה במדינות אחרות – 119.4 אחוזים באיטליה ו-117.3 אחוזים בבלגיה ב-1998 (בהשוואה ל-57.2 אחוזים בבריטניה ו-57.4 אחוזים בארצות-הברית).⁴⁰

אך הנתונים ה"רשמיים" הללו של החוב הלאומי אינם מספרים אלא חלק מן הסיפור. התקבולים העתידיים של רוב תכניות הפנסיה במדינות האלה אינם מספיקים למימון התחייבויותיהן הפנסיוניות העתידיות. הממשלות תיאלצנה לגייס את ההפרש ממקורות אחרים, באמצעות הטלת מסים נוספים מעבר לתשלומים הרגילים לביטוח הלאומי. את ההתחייבות המשתמעת הזאת יש לחשב כחלק מן החוב הלאומי, גם אם לרוב אינה משתקפת בנתונים הרשמיים. במחקר חשוב ובעל משקל, שהתבסס על נתונים משנת 1994, ניסו אנשי קרן המטבע הבינלאומית לחשב את נטל החוב הציבורי האמיתי של כמה מדינות מפותחות, כולל התחייבויות פנסיוניות. התוצאות מבשרות רע: בצרפת עומד החוב החזוי על 156 אחוזים מהתמ"ג, בגרמניה על 163.2 אחוזים, ובאיטליה על 188 אחוזים (השוו לנתונים של ארצות־הברית – 89 אחוזים; ושל בריטניה – 42.3 אחוזים בלבד).⁴¹ ברור כי הממשלות לא תוכלנה להטיל די מסים או ליטול די הלוואות כדי לעמוד בהתחייבויות פנסיוניות בהיקף כזה, מכיוון שהלוואות נוספות משמעותן הגדלה בתשלומי הריבית על החוב הציבורי, תשלומים שגם אותם יש לממן על ידי מיסוי. בכל מקרה, נטל המיסוי הגובר עלול להקטין עוד יותר את קצב הצמיחה ויצירת מקומות עבודה.

במדינת הרווחה האירופית, האבטלה וחוסר הביטחון הפיסקלי יוצרים מעגל סגור והרסני. את רוב קרנות הפנסיה והשירותים החברתיים הציבוריים מממנת הממשלה על ידי ניכוי מס הכנסה במקור. מובטלים אינם תורמים דבר למסים אלו, וככל שגדל מספרם, כן כבד העול המוטל על כתפיהם של העובדים, שמספרם היחסי הולך ומצטמצם. המיסוי ההולך וגדל הוא תמריץ שלילי למעסיקים, והם מסתפקים בפחות עובדים; שורות המובטלים מתרחבות עוד יותר. התוצאה היא מספר גדול יותר של אנשים הסובלים מדלות קשה יותר, והעמקת הניכור ביניהם לבין החברה. במילים אחרות, מסתבר כי המדיניות בה דוגלים הסוציאליסטים דמוקרטים בשם "הסולידריות החברתית", מביאה בעצם לתוצאה הפוכה.

האם צרפת, גרמניה ואיטליה נהנות ממידה רבה יותר של "סולידריות חברתית" מאשר בריטניה וארצות־הברית? על אף שסולידריות איננה מושג נוח לכימות, הצלחתן של מפלגות קיצוניות בבחירות היא מדד אחד שעשוי לשקף את מידת הניכור בחברה. מסתבר שמפלגות קיצוניות גדלו בעוצמתן והן נהנות מלגיטימציה גוברת דווקא באותן מדינות המתפארות במערכת סוציאליסטית דמוקרטית "מלכדת". בשנות השמונים, כוחן של מפלגות אלה עלה במדינות רבות במערב אירופה, ועד סוף העשור הן מילאו תפקיד משמעותי בחיים הפוליטיים באירופה. בצרפת הפכה החזית הלאומית של ז'אן מרי לה־פן מכוח שולי למפלגה המקבלת בקביעות

תרשים מס' 2. הוצאות הממשל והחוב הציבורי כאחוז של התמ"ג (1998)

סך ההוצאות	החוב הכולל	סך החוב, כולל התחייבויות הפנסיה*	
30.9	57.4	89.0	ארצות־הברית
39.9	57.2	42.3	בריטניה
54.2	66.4	156.0	צרפת
47.1	62.6	163.2	גרמניה
50.1	119.4	188.4	איטליה
59.8	73.1	–	שבדיה
51.0	117.3	–	בלגיה

* נתונים אלה מביאים בחשבון את היתרות החיוביות אשר הצטברו בתכניות הפנסיה בארצות־הברית ובבריטניה. מחקר הקרן המוניטרית הבינלאומית צפה את התחייבות הפנסיות עד שנת 2050.

מקור:

OECD Economic Outlook 64, December 1998, Annex Table 28, "General Government Total Outlays," p. 218, and Annex Table 34, "General Government Gross Financial Liabilities," p. 224. Sheetal K. Chand and Albert Jaeger, "Aging Populations and Public Pension Schemes," IMF Occasional Paper 147, December 1996.

12-15 אחוזים מקולות הבוחרים. כפי שהוכח בבחירות האחרונות בצרפת, החזית הפכה ללשון המאזניים בהרכבת ממשלות. בגרמניה לא הצליחו אחוז חסימה גבוה וחוקים אנטי-נאציים חמורים למנוע מה"רפובליקנר" הניאו-פשיסטי מלזכות במושבים בבחירות המקומיות והמחוזיות; נציגיהם אף כמעט נבחרו לבית המחוקקים הלאומי, הבונדסטאג, ב-1989. באיטליה הפכה הליגה הצפונית הקיצונית, הדוגלת בהפרדות הצפון מאיטליה, לתנועה פוליטית בולטת והייתה לאחת השותפות העיקריות בקואליציה הימנית שהרכיב סילביו ברלוסקוני ב-1994. באוסטריה, 'מפלגת החופש האוסטרית' היא אחת המפלגות הפוליטיות המרכזיות. מפלגה קיצונית זאת זכתה בכמעט 25 אחוזים מקולות המצביעים. ההשוואה לבריטניה ולארצות-הברית משמעותית: בשתי המדינות קבוצות קיצוניות נדחקות אל השוליים, וכוחן של מפלגות פוליטיות קיצוניות זניח. על אף שגורמים מפוקפקים כמו ארגוני מיליציה קיצוניים מהווים מקור דאגה לאמריקנים רבים, מעמדם מהווה ניגוד גמור למתרחש באירופה, והם אינם זוכים לכל לגיטימציה בציבור או להכרה פוליטית.

מדוע אירופים רבים יותר ויותר מחליטים להצביע עבור מפלגות קיצוניות, שונאות זרים? יהיה זה פשטני מדי מצדנו לייחס את מקור צמיחתן של המפלגות הללו לקבוצות שוליים חברתיות, כגון מובטלים. ציבור הבוחרים של המפלגות הקיצוניות מורכב מכל שכבות האוכלוסייה, והוא כולל משכילים בעלי מקצועות חופשיים, וגם אנשי עסקים קטנים ופועלים רבים.⁴² על אף ההבדלים בהשקפות ובהרכב הבוחרים בגופים הקיצוניים במדינות השונות, הגורם המשותף המאחד את כולם הוא תחושת חוסר ביטחון: חוסר הוודאות והיעדר האמון ביכולתן של המפלגות המתונות ומוסדות המדינה לספק לאזרחים עתיד בטוח.⁴³ צמיחת הניאו-פשיזם משמעה הצבעת אי-אמון במדינה הדמוקרטית האירופית המודרנית, ובכלל זה הבטחותיה של מדינת הרווחה לספק לפרט ביטחון מן העריסה עד לקבר. מצבן הכלכלי של מדינות אירופה מהווה סיבה לדאגה הן לעניים והן לעשירים. כישלונה של מדינת הרווחה תורם לאבדן האמון במוסדות הדמוקרטיה בכלל.⁴⁴ הסוציאלי-דמוקרטים באירופה רואים במצב זה חברות במשבר, בעלות אבטלה גבוהה, צמיחה אטית וגזענות גואה, ומה שמצטייר בעיניהם כהשתעבדות למדיניות פיסקלית שמרנית ומיושנת, המחריפה בעיות אלה. הם מציעים לנקוט "פעולה ישירה" לתיקון המצב: הגדלת ההוצאות הציבוריות כדי ליצור מקומות עבודה חדשים, מניעת סגירתם של מקומות עבודה קיימים ותמיכה במובטלים. במילים אחרות: תשובתם למשבר הנוכחי של מדינת הרווחה האירופית היא עוד רווחה. גישה זו מתעלמת מכל הראיות המצטברות בנוגע למסלול שבו צעדו מדינות

הרווחה באירופה אל מצבן הנוכחי, מאייכולתן לממן את התחייבויות הרווחה בהווה, ומן העובדה שהגדלת ההתחייבויות הללו בשיעור נוסף כלל אינה מעשית בטווח הארוך.

הלקח שיש ללמוד מניסיוןן של מדינות הרווחה האירופיות בשני העשורים האחרונים הוא זה: מדיניות ריכוזית ומתערבת של הממשלה אינה משיגה את יעדיה, ואילו מדיניות המכוונת לאפשר את מרב החופש לשוק מצליחה. מדינת הרווחה זורעת במו ידה את זרעי חורבנה. מאמציה להיטיב עם העניים דוחקים אותם מחוץ לחברה, והניסיון לספק ביטחון כלכלי לכל, שולל למעשה ביטחון זה לא רק מחסרי האמצעים, אלא מכולם.⁴⁵

ן

שנים הבדלים ניכרים בין המשק הישראלי ובין מדינות הרווחה באירופה – הבדלים המגבירים את פגיעותה של ישראל מפני סכנות השיבה אל חיק הסוציאליזמוקרטיה. אמנם, ישראל היא חברה צעירה יותר מזו של ארצות הברית או של רוב מדינות אירופה, אף שכמותן היא עוברת תהליך הדרגתי של הזדקנות.⁴⁶ במדינות רבות באירופה צופים כי מספר הקשישים התלויים בכל עובד פעיל ("יחס התלות") יוכפל בדור הקרוב. בישראל יתרחש התהליך הזה לאט יותר. מאידך, ישראל חשופה יותר מאירופה לאיום של אבטלה המונית. דווקא משום שהחברה בישראל צעירה יותר, מספר יחסי גדול יותר מצטרף לכוח העבודה בכל שנה, ומספר יחסי קטן יותר פורש לגמלאות. נוסף על כך, העלייה ממשיכה להזרים מדי שנה עובדים חדשים רבים לשוק העבודה, כמעט כמספרם של הצעירים ילידי הארץ המצטרפים אליו אף הם. במילים אחרות: כוח העבודה של ישראל גדל במהירות רבה יותר מאשר באירופה, ולכן ישראל חייבת ליצור מספר יחסי גדול יותר של מקומות עבודה מדי שנה בהשוואה לרוב מדינות אירופה. תוך דור אחד גרם כישלונן של המשק האירופי ביצירת מקומות עבודה לאבטלה בממדים של משבר חברתי. בישראל לא יידרש אפילו עשור כדי ליצור משבר דומה, עם השלכות חברתיות ופוליטיות חמורות.

הבעיה הזו עוד עלולה להחמיר בעטיו של שוק ההון הישראלי, שנמצא עדיין תחת פיקוח ממשלתי. יצירת מקומות עבודה חדשים מחייבת את השקעת ההון הדרוש להעסקת עובדים חדשים; לשם כך המשק הישראלי חייב ליצור שוקי הון

תחרותיים ויעילים שיעודדו רמה גבוהה של חיסכון והשקעה, הנדרשת ליצירת מקומות עבודה בקנה מידה גדול. הדבר נכון במיוחד אם מקומות העבודה האלה אמורים לספק לעובדיהם רמת חיים המשתווה לזו של אלה שכבר עובדים. מן ההכרח להסיר את המחסומים המפריעים ליצירת מקומות עבודה חדשים, כגון מיסוי גבוה על עבודה ומגבלות על ניווד עובדים, המרתיעים מעבידים מלהעסיק עובדים. מדיניות המקטינה את שיעור החסכונות וההשקעות (כגון מיסוי מופרז) או מדיניות הפוגעת בגמישותו של שוק העבודה (כמו מכסי מגן וחוקי שכר מינימום) מאיימות הן על פרנסתם של מאות אלפי צעירים ילידי הארץ ועולים חדשים והן על יציבותה הכלכלית והחברתית של המדינה כולה.

יתרה מזו: ישראל היא משק משתנה במהירות. מאז 1990 צמח המשק הישראלי ועבר תמורות משמעותיות. תעשיות הייטק התרחבו במהירות כה גדולה עד ששיעור האבטלה בקרב אנשי מקצוע מיומנים בתחום זה שואף לאפס. תעשיות מסורתיות, כגון טקסטיל ועיבוד מזון, עומדות על סף הכחדה בגלל כוח עבודה זול בארצות המתפתחות. המשקים האירופיים מתקשים ליישם שינויים כאלה דווקא בגלל שוקי העבודה חסרי הגמישות שלהם – וזהו המקור העיקרי לשיעורי האבטלה הגבוהים שם.⁴⁷ לא תצמח לישראל שום תועלת מניסיונותיה להתמיד בייצור סוודרים או שימורי מלפפונים. בשל התחרות הגלובלית הגדלה, שום מדיניות ממשלתית לא תצליח להרחיב את התעסוקה בענפים אלו במידה ניכרת. הסובסידיות הלאומיות ומכסי המגן, שנועדו להגן על מקומות העבודה בתעשיות דועכות, מטילות עלויות אלה, בסופו של דבר, על הענפים הדינמיים יותר של המשק, שבהם אפשר ורצוי ליצור מקומות עבודה חדשים. ואולם מתנגדי השוק החופשי רוצים לעצור את השינוי הכלכלי במהלכו, והמדיניות שהם תומכים בה מבקשת לחתור תחת הדינמיקה הכלכלית, שהיא כה חיונית למדינה השואפת לשמור על שיעור צמיחה גבוה בתעסוקה.

בשלוש השנים האחרונות הואט שיעור הצמיחה הכלכלית של ישראל, וב-1998 הוא היה רק 1.9 אחוזים מהתמ"ג. ב-1997 ירדו ההשקעות ב-9 אחוזים לערך והגיעו ל-19–20 אחוזים מהתמ"ג. ב-1998 חל גידול של 9 אחוזים במספר העסקים שנקלעו לקשיים פיננסיים עד כדי אייכולת להמשיך להעסיק את עובדיהם, או עד לפשיטת רגל. בינתיים עלתה האבטלה בכמעט 2 אחוזים. במילים אחרות, אפילו שיעור צמיחה שנתי של 1.9 אחוזים – שיעור הנחשב ממוצע במדינות אירופיות רבות – יוצר בישראל, בשל תנאיה הייחודיים, תחושה ברורה של מיתון. כשיעור הצמיחה הוא 2–3 אחוזים, כמו באירופה, ישראל יכולה לצפות ליצירת מקומות עבודה בקצב דומה – אך בשל אופיו של כוח העבודה

בישראל, קצב זה פשוט אינו מספיק. באירופה שיעורי צמיחה מתונים אלה מביאים לעלייה מתונה באבטלה, אך בישראל תהיה העלייה מהירה והרת אסון. ישראל אינה יכולה להרשות לעצמה משק בסגנון אירופי – לא מבחינה כלכלית, לא מבחינה חברתית ולא מבחינה פוליטית.

ז

ליקויי התפקוד של מדינת הרווחה באירופה אמורים לשמש אות אזהרה לישראלים בכלל ולשמאל הסוציאל־דמוקרטי בפרט, הדוחף בלא לראות להגברת המעורבות הממשלתית במשק. העובדות מצביעות באופן חד־משמעי על כישלונה של המדיניות הזאת. האפשרות שישראל תשוב אל המסלול הזה מבשרת רע בראש ובראשונה למעמד של אזרחיה העניים, המובטלים וחסרי ההשכלה, ואלה בדיוק האנשים שיש לעודד את השתלבותם בחברה. בינתיים, כוחם של הסוציאל־דמוקרטים החדשים גדל, והם עלולים לעצור או אף לבטל את רפורמות 1985. אם יצליחו בכך, תמצא ישראל את עצמה במעמקיו של משבר כלכלי: מצבם של ישראלים רבים יורע, וענן שחור של אי־ודאות כלכלית ירחף מעל עתיד האומה, כשהוא מלבה את רוח הקיצוניות והקיטוב המאפיינת ממילא חלק ניכר מן החברה והפוליטיקה בישראל.

בשנות השלושים, בעיצומו של השפל הכלכלי העולמי, נשענו תומכי המעורבות הממשלתית במשק על התיאוריות הכלכליות העדכניות דאז. כלכלנים סובייטים הניחו את היסודות למודלים אקונומטריים מודרניים. כלכלנים מערביים נודעים הציגו את הבסיס התיאורטי של מה שנחשב מודל בר־קיימא של משק בתכנון ריכוזי, ופיתחו את תורת ניהול הביקוש. לעבודות תיאורטיות אלו נודעה חשיבות מכרעת: הן הסבירו, לכאורה, כיצד פועל העולם, ואף קבעו מה יש לעשות ומדוע. ברם, התיאוריות האלה ירדו מגדולתן מזה זמן רב, ושום שיטה בשיעור־קומה דומה להן לא מילאה את מקומן. משאיבד השיח הסוציאל־דמוקרטי בנושאי כלכלה את הטון הסמכותי של תיאוריה כלכלית תקפה ומהימנה, ירדו טיעוניהם לדרגת דמונולוגיה. אסכולה זו יודעת טוב יותר למה היא מתנגדת מאשר במה היא תומכת.

את מקום התיאוריה תופס עכשיו הנראטיב, מחזה־המוסר של הכלכלה המודרנית. על פי נראטיב זה, מכיוון שהתחרות הבינלאומית גובה את מחירה

במקומות עבודה של ישראלים, יש להגביל את התחרות. הפרטה ותחרות מביאות לצמצומים (תופעה אכזרית שיובאה מאמריקה) ולגידול באבטלה. מדיניות מקרר-כלכלית זהירה מתירה רק גירעונות קטנים ומאפשרת שיעורי ריבית גבוהים, ועל כן היא מעכבת צמיחה ומגדילה את האבטלה. הניסיון לצמצם את הגירעונות לגבולות האחריות הפיסקלית מסכן את הרווחה הסוציאלית, במיוחד את הפנסיות הציבוריות, ובמידה פחותה יותר – גם את ביטוח הבריאות. הנראטיב הסוציאלי-דמוקרטי הזה על תחלואי השוק החופשי מנסה להפוך על פיו את הניתוח הכלכלי המקובל של התפתחות אירופה בשני העשורים האחרונים. ברם, עצם שטחיותה של פרשנות זו לחיי הכלכלה של אירופה במשך עשרים שנה הוא המקור לכוח משיכתה בעיני ציבור רחב.

אולם הנראטיב אינו תחליף לניתוח מושכל, ואי-אפשר לבסס עליו מדיניות כלכלית מצליחה. עובדות המציאות הכלכלית אינן תומכות אף לא באחד מן הטיעונים המצדדים במדיניות כלכלית סוציאל-דמוקרטית – לא בטענות דוגמת זו של עובדיה סופר, שכלכלת השוק יוצרת אבטלה ופערי הכנסה, ולא בעמדתו של בן-עמי הסבור כי האבטלה היא תוצאה של ביקוש נמוך, ורק עידוד ממשלתי מסוגל לשנות את המצב.⁴⁸ אמת הדבר שכאשר משק בלתי יעיל משנה את כללי פעולתו ומנסה להתייעל, צפויה לו תקופת מעבר של עלייה זמנית באבטלה. זהו שלב בלתי נמנע מכיוון שבמסגרת ההתייעלות תפטרנה חברות רבות את העובדים המיותרים והללו יישארו מובטלים עד שחברות אחרות, יעילות ומצליחות יותר הנמצאות בצמיחה, תאמצנה אותם אל חיקן ותפקנה תועלת מעבודתם. אולם השוק החופשי, מלווה במדיניות מוניטרית ופיסקלית מתאימה, אינו מייצר אבטלה גוברת וארוכת טווח, שאינה ניתנת לתיקון. כדי להשיג זאת נדרשת מדינת רווחה.

ד"ר יצחק קליין הוא חוקר למדיניות ציבורית.

הערות

1. Michael Bruno, *Crisis, Stabilization and Economic Reform: Therapy by Consensus* (Oxford: Clarendon, 1993), p. 100.
2. בין השנים 1990–1995 נוצרו במשק המערב־גרמני כ־1.8 מיליון משרות חדשות, אך מאוחר יותר האטה כלכלית ביטלה מספר דומה של מקומות עבודה. *OECD Economic Outlook*, 61, June 1997, Table A20, "Employment," p. A23.
3. אמנון נויבך, אפרים צדקה ואסף רזין, אחגרי המשק הישראלי: עליה, צמיחה והשתלבות בעולם (תל אביב: מעריב, 1989), עמ' 82–87.
4. הארץ, 5 בינואר, 1998.
5. הארץ, 27 במאי, 1997.
6. גלובס, 31 ביולי ו־1 באוגוסט, 1997.
7. הארץ, 4 ביוני, 1997.
8. מעריב, 8 ביולי, 1996. בן־עמי מבהיר מהם הדברים שהוא מתנגד להם: "עידן המצוינות של נתניהו הולך להיות עידן של אטימות חברתית שישראל לא ידעה כדוגמתה... אידיאולוגיה רייגניסטית קשיחה, פילוסופיה אנטי־חברתית בעליל, המוכתבת על ידי ראש ממשלתנו ונגיד בנק ישראל". בעיני בן־עמי, "הפרטה סיטונאית" מביאה רווחים רק לבעלי המניות וגובה מחירים גבוהים יותר מן הצרכנים. מוסף הארץ, 23 במאי, 1997.
9. מוסף הארץ, 23 במאי, 1997.
10. מעריב, 16 ביוני, 1997.
11. יואב פלד, "המניפסט הליברלי", הארץ, מוסף ספרים, 24 בספטמבר 1997.
12. פלד, "המניפסט".
13. פלד, "המניפסט".
14. אפשר להעריך את עומק המרירות שלהם מתוך הקטע שלהלן, פרי עטו של חבר אחר במזכירות הקשת, סמי שלום שטרית: "כשהאשכנזי טופח לי על השכם ואומר לי אנחנו אחים, האם הוא מתכוון לדבר־מה בו אנו שותפי אמת, מעבר לשלושים ימי מילואים בשנה? האם הוא יחלוק איתי את חלקת האדמה שמחירה מרקיע מיליונים? האם הוא יחלוק עמי את כספי השילומים מגרמניה? האם הוא יותר עבור בני על מושב אחד באוניברסיטה? האם הוא ימחק לי את חובותיי הכבדים כפי שמחקו את שלו? ... הוא מעוניין רק בסוג אחד של שותפות, שבה העוני שלי מייצר את העושר שלו". "סדקים במהפכה האשכנזית", העיר, 5 ביולי, 1996.
15. כל העיר, 6 ביוני, 1997.
16. כל העיר, 6 ביוני, 1997.
17. הארץ, 6 ביולי, 1997.

18. החלטת הממשלה לעכב את יישום החוק עד שנת 2000 או אפילו יותר, גרמה לכמה מחברי הקואליציה החברים בשדולה החברתית לאיים כי יצביעו נגד תקציב 1999, כשהוצג התקציב להצבעה בדצמבר. לבסוף, אושר הצעד בחלקו בתקציב שאושר ב־5 בפברואר 1999, כאשר נוספו כ־135 מיליון דולר להוצאות שנקבעו בתקציב. ג'רוזלם פוסט, 7 בפברואר, 1999.
19. יוצאים מן הכלל הזה הכתבים לענייני כלכלה, אשר ממשיכים לתמוך במעבר לכלכלת שוק ומשקפים בכך את עמדותיהם של רוב הכלכלנים.
20. דפנה ורדי, "הקרבות של גברת הברזל", מעריב, מוסף יום הכיפורים, 29 בספטמבר, 1998.
21. שלמה בן־עמי, "לעזאזל החברה, העיקר הנתונים", מעריב, מוסף יום הכיפורים, 29 בספטמבר, 1998.
22. בנק ישראל, הדו"ח השנתי לשנת 1996, לוח א, "השוק הישראלי: עובדות יסוד 1996–1998", עמ' 3, 11.
23. את חולשתה של הממשלה בתחום זה ניתן לייחס, במידה לא קטנה, לשיטת הבחירות שהונהגה בשנת 1996, עם כניסת החוק לבחירה ישירה של ראש הממשלה. למעשה, במקום לחזק את סמכותו של ראש הממשלה, הביא נוהל הבחירות, באופן פרדוקסלי, לתוצאה הפוכה. מצביעים רבים אמרו את דברם בנושאים מדיניים באמצעות הצבעות לראשות הממשלה, ואילו בהצבעה לכנסת השתמשו כדי לשקף את עמדתם בנושאים אחרים, וקולותיהם חולקו בין המפלגות הקטנות, המדגישות אינטרסים צרים יותר. המפלגות הללו גדלו מאוד על חשבון הליכוד ומפלגת העבודה, ששתיהן יחד מאכלסות היום רק מחצית מן המושבים בכנסת, בהשוואה לשני שלישים בכנסת הקודמת. גם בשיטה החדשה נותרה הממשלה תלויה בתמיכתה של הקואליציה, המרכיבה את הרוב בכנסת. התוצאה היא יותר כוח למפלגות הקטנות בקואליציה – ורובן פועלות לקבל הקצאות ממשלתיות מוגדלות לקידום מטרותיהן.
24. הנתון של 1997 כולל, נוסף על צמצום התקציב של 1997, שאושר בדצמבר 1996, צמצום נוסף של 600 מיליון שקלים מאמצע 1997, שעליו הוחלט כאשר התברר שללא צעד זה לא יופחת הגירעון כמתוכנן. ולגבי נתון של 1998: שר האוצר הציע קיצוץ של 2.3 מיליארד שקלים בתקציב לשנת 1998. הצעתו התבססה על הנחות בלתי מציאותיות באופטימיות לגבי שערי הריבית ולמצב המשק. היה ברור שהממשלה תיאלץ, כמו ב־1997, להציע קיצוץ נוסף של חצי מיליארד עד מיליארד שקל כדי שהגירעון יקטן כפי שהוחלט.
25. הארץ, 2 בינואר, 1997.
26. הארץ, 6 בינואר, 1998.
27. שיעורים גבוהים של ריבית מקומית גרמו לכניסתם של מיליארדי דולרים אל המשק הישראלי. הציבור לוה בחוץ לארץ דולרים בריבית נמוכה, והמרים בשקלים, שהופקדו בחשבונות ישראלים הנושאים ריבית גבוהה יותר. בנק ישראל קיבל את הדולרים, והשקיע אותם באגרות חוב דולריות שהונפקו בארצות־הברית ובאירופה. בצעד יוצא דופן שילם בנק ישראל לממשלת ישראל, בעלת איגרות החוב, "דיבידנד" בגובה 5 מיליארד שקלים, על רווחים ממטבע חוץ ב־1998. לולא התפתחות ייחודית זו היה נוצר הפרש של סכום דומה, שהיה יוצר פער (בערך בגובה 1.5 אחוזים מן התמ"ג) בין הקטנת הגירעון המתוכננת לזו שבוצעה בפועל.
28. הארץ, 18 באוגוסט, 1997.

29. הארץ, 4 בדצמבר, 1997.

30. הארץ, 8 בדצמבר, 1997.

31. ישראל נשמעת מפעם לפעם הטענה שהפופולריות של מנהיגי "שמאל" כביכול, כמו ביל קלינטון וטוני בלייר, מוכיחה שהציבור דוחה את הרעיונות הכלכליים של רייגן ותאצ'ר. אך בארצות-הברית ואפילו באירופה, הצלחתם נתפשת כתולדה של ההפך הגמור: קלינטון ובליר אימצו מדיניות כלכלית שמרנית גם אם אינם מכנים אותה כך, והתמיכה שהם זוכים לה בשתי המדינות, מבטאת את ניצחונה המוחץ של כלכלת השוק בדעת הקהל. במדינות הללו היה הציבור עד להצלחה כלכלית דרמטית, על אף תקופת מעבר קשה. בזמן צפה אותו ציבור מרחוק בדמוקרטיה הסוציאלית האירופית הנאבקות לשווא למען צמיחה כלכלית יציבה ועקבית.

32. האבטלה בספרד אינה נידונה כאן בהרחבה, משום שהיא קיצונית אפילו במונחים אירופיים: היא עומדת היום על 19 אחוזים ויותר, ובעשור הנוכחי אף הגיעה ל-23.7 אחוזים.

The OECD Jobs Study: Facts, Analysis, Strategies. Policy Report to Ministers, June 1994, 33.
Chart 1.17, "Long-term Unemployed and Inflows," 1979 and 1991, Part I, p. 48.
הגדרת המונח "כוח עבודה" כוללת רק אנשים עובדים או כאלה המחפשים עבודה באופן פעיל, אך רוב המובטלים לתקופות ארוכות מקבלים קצבאות אבטלה, מה שמחייב אותם לחפש עבודה רק למראית עין: הם נרשמים בלשכת התעסוקה, ממלאים טפסים – ותו לא. בפועל, רובם עובדים לעתים רחוקות או שאינם עובדים כלל.

The OECD Jobs Study, Chart 1.13, "Unemployment Rates in Individual OECD Countries," 1950-1955, p. 36.

The OECD Jobs Study: Evidence and Explanations, Part II: **ראה גם** *The OECD Jobs Study*.
The Adjustment Potential of the Labour Market, 1994.

OECD Economic Outlook 64, December 1998, Annex Table 21, "Unemployment Rates," p. 211.

37. בין הדיווחים הכלכליים והכלליים באמצעי התקשורת האמריקניים, רבים הם הסיפורים על מחסור ענפי או אפילו כללי בעובדים. הדבר נכון במיוחד בתעשיות טכנולוגיות המידע (שם מבוקשים מאוד עובדים מיומנים), אך הוא נכון גם בענפי הבנייה, התעשייה הכבדה, רוב תחומי ההנדסה וכל ענפי השירותים. במקומות רבים במדינה גרם המחסור בעובדים לחברות (ולפעמים אפילו לערים, לעיירות או למחוזות שלמים), להרכיב חבילות-העסקה מפתות, הכוללות חזר עלויות מעבר והטבות אחרות – הטבות שבעבר הוצעו רק למנהלים בכירים ולמשרות הדורשות יכולת מקצועית מיוחדת – וזאת כדי לפתות עובדים פוטנציאליים חדשים בדג הביוני והנמוך יותר.

OECD Economic Outlook 64, December 1998, Annex Table 28, "General Government Total Outlays," p. 218.

OECD Economic Outlook 64, Annex Table 28, p. 218.

OECD Economic Outlook, 64, Annex Table 34, "General Government Gross Financial Liabilities," p. 224.

41. Sheetal K. Chand and Albert Jaeger, "Aging Populations and Public Pension Schemes," *IMF Occasional Paper* 147, December 1996. מחקר זה חישב את ההתחייבויות הפנסיוניות עד שנת 2050.

42. ראה: Roger Eatwell, "Why are Fascism and Racism Reviving in Western Europe?" *Political Quarterly*, 65:3, July-September 1994, pp. 313-325, especially pp. 319-320; Bettina Westle and Oskar Niedermayer, "Contemporary Right-Wing Extremism in West Germany: 'The Republicans' and Their Electorate," *European Journal of Political Research*, 22, 1992, pp. 83-100, especially p. 96.

43. ראה: Nonna Mayer and Pascal Perrineau, "Why Do They Vote for Le Pen?" *European Journal of Political Research* 22, 1992, pp. 132-133; Eatwell, "Fascism and Racism"; Robert Knight, "Haider, the Freedom Party, and the Extreme Right in Austria," *Parliamentary Affairs*, July 1992, pp. 289-299.

44. פרנסואז גספר, היסטוריונית וראש העיר הסוציאליסטית לשעבר של העיר דרה, מספקת דוגמה המתעדת היטב את ירידת יוקרתו של הסדר הפוליטי הליברלי בעקבות חוסר התפקוד הכלכלי. דרה הייתה העיירה הצרפתית הראשונה שבה הפכה החזית הלאומית לכוח אלקטורלי, וכן הייתה אחת הערים הראשונות שבחרו ראש עיר ממפלגת החזית הלאומית. גספר מציינת כי לאחר עשרים וחמש שנות גשוג כלכלי בצרפת מאז מלחמת העולם השנייה, באו "חמש-עשרה שנים של מיתון קשה". זו דעתה ביחס למשק הצרפתי מאז 1980, כאשר פרנסואז מיטראן היה נשיא והממשלה נשלטה על-ידי סוציאליסטים. בתקופה זו נדחפה דרה אל שולי החברה הצרפתית ואל שולי הפעילות הכלכלית. גספר הסוציאליסטית טענה, שהמדיניות הכלכלית הכושלת פגעה באופן שווה בכל חלקי מעמד הפועלים: צרפתים "ילידים", מהגרים ובני הדור השני להגירה. תגובתם של רבים בדרה, כמקומות אחרים, הייתה אבדן האמון במדינה ובקווי המדיניות שלה ופנייה לתנועות המטיפות לשנאת זרים. גספר אמנם מציינת את העובדה שמנהיגי החזית הלאומית ורבים מן המצביעים עברה בדרה לא היו מובטלים ממעמד הפועלים (ציבור הבוחרים הטבעי של מפלגתה), אלא אזרחים בני כל המעמדות, אך היא אינה מבינה את משמעות הדבר. גספר מכירה בכישלונה של המדינה, אך אינה מכירה באפשרות שהאשמה נעוצה במדיניות הרווחה, ועל כן אינה מבינה שהמדיניות הזאת לא תוכל לרפא את הכשל.

45. המדינות האנגלוסקסיות אינן היחידות המציגות מצב כלכלי שונה, וטוב בהרבה, מזה הרווח באירופה. גם המשק הישראלי בעשור של הרפורמות הכלכליות (1985-1995) תפקד בצורה שונה לחלוטין מרוב המשקים האירופיים. כמו בבריטניה, גם בישראל גררו הרפורמות עלייה באבטלה וכמה שנים של צמיחה אטית. החל מ-1990 גאתה הצמיחה בישראל, ומקומות עבודה חדשים נוצרו בקצב מהיר ובמספרים גדולים. נטישת דרך הזהירות הכלכלית יצרה את המיתון הנוכחי בישראל, מיתון המאיים להתמשך.

46. הדו"ח השנתי "ילדים בישראל: 1998" מציין שב-1997, 34.4 אחוזים מאוכלוסיית ישראל היו ילדים. זהו המקום השישי בעולם, אחרי מדינות כמו סוריה, ירדן ומצרים. הארץ, 29 בדצמבר, 1998.

47. ראה הערה 32.

48. מרקס מעולם לא חטא בחטא שיוורשיו חוזרים עליו תדיר. הוא רחש כבוד לתיאוריה הכלכלית וביסס את עבודתו על התיאוריה הטובה ביותר שהייתה זמינה באותה עת. בלב התזה של מרקס עמד מודל כלכלי סביר של ניצול – מהותו ודרך תפקודו. אך משהחליפה תורת הערך השולי את תורת הערך הנובעת מעבודה שעליה התבסס מרקס, הלכה התיאוריה שלו ודעכה.